

Stadsstruktur, kulturvården och identitet

Framtida flytt av Kiruna stad

Krister Olsson
Marcus Adolphson

Urbana och regionala studier
Samhällsplanering och miljö
KTH
100 44 Stockholm

kristero@infra.kth.se
marcus@infra.kth.se

Innehåll

1. Inledning
 2. Struktur, stadsbyggnadsideal och identitet
 3. Framtidens Kiruna – analys av pågående planöverväganden i Kiruna
 4. Diskussion, metodöverväganden och förslag till fördjupade studier
- Referenser

1. Inledning

Kraftigt ökande världsmarknadspriser på järnmalm under början av 2000-talet har förändrat förutsättningarna för gruvdrift i Malmfälten. I både Malmberget och i Kiruna sträcker sig malmfyndigheter in under befintlig bebyggelse. För att möjliggöra brytning under mark måste bebyggelse rivas eller flyttas. Redan tidigare har gruvbrytningen inneburit att bebyggelseområden avvecklats, men det är nu fråga om en omvandling av den byggda miljön i betydligt större omfattning.

I Kiruna innebär den nära förestående utvecklingen inledningsvis att järnvägen måste flyttas och vägar dras om. Kiruna stadshus kommer att beröras inom femton år tillsammans med annan bebyggelse. Deformationsområdets utbredning kommer successivt att påverka bebyggelse i hela staden. Omkring 2050 måste i stort sett hela nuvarande centrala Kiruna ha avvecklats (inklusive bostäder, skolor, sjukhus m.m.) om gruvbrytningen ska kunna fortgå som planerat eller förutsett.

Utvecklingen föranleder överväganden i den lokala planeringen om framtida stadsstruktur och omfattande diskussioner om och hur befintlig bebyggelse kan eller ska flyttas. Kiruna stad är av riksintresse för kulturmiljövården och utvecklingen ger upphov till helt nya frågor om förutsättningar för bevarande av stadsmiljöns kulturhistoriska egenskaper. Frågorna gäller inte bara hur specifika objekt och mer eller mindre väl avgränsade områden med kulturhistoriska värden ska hanteras, utan dessutom vilken betydelse stadsstruktur har för bevarande av kulturvården och för förståelse och upplevelse av staden samt för lokal identitet och förankring.

Förändringarna i Kiruna innebär inte bara nödvändiga avvägningar mellan sociala, ekonomiska och ekologiska planeringsmål, utan dessutom mellan bevarande, förnyelse och förändring av stadens kulturvärden och identitet. Den övergripande frågan är hur ett stort spektra av möjliga konsekvenser ska hanteras i planeringens överväganden. Förändringar av det slag som är förestående i Kiruna innebär inte nödvändigtvis bara problem och negativa konsekvenser, utan skapar i princip också möjligheter för att utveckla staden. Utmaningen ligger i att hitta metoder för att sortera mellan olika konsekvenser och på så sätt erhålla vägledning för beslut om planeringens inriktning.

I denna artikel diskuterar vi stadsstruktur, kulturvärden och identitet utifrån olika samhällsteoretiska skolor och samtida stadsbyggnadsideal. Med dessa utgångspunkter diskuterar vi planeringens överväganden i Kiruna.

Artikeln har följande disposition. Efter denna inledning redovisas en teoretisk analys som tar utgångspunkt i samhällsteoretiska resonemang avseende förhållandet mellan struktur och individ. Analysen omfattar vidare en kortfattad översikt av relevanta stadsbyggnadsideal, samt en diskussion av hur strukturbärande element i staden kan identifieras och tolkas. Därefter sker en explorativ empirisk analys av överväganden i Kiruna. Avslutningsvis redovisas diskussion, metodöverväganden och förslag till fördjupade studier på temat stadsstruktur, kulturvärden och identitet.

2. Struktur, stadsbyggnadsideal och identitet

Struktur och individ

Ur ett samhällsteoretiskt perspektiv ställer flytten av Kiruna stad ett antal centrala frågeställningar på sin spets. För det första den klassiska frågeställningen om strukturen spelar någon roll för individen, d.v.s. har Kirunas fysiska struktur med dess olika fysiska objekt betydelse för aktiviteter i staden och människors identitet? För det andra om strukturen spelar roll hur ska den i så fall förstås? Och dessutom vad är struktur? En uttömmande redogörelse för alla olika samhällsteoretiska inriktningar kan naturligtvis inte göras i en begränsad studie – om ens överhuvudtaget – men vissa centrala inriktningar kan ändå nämnas i syfte att vägleda tänkandet kring betydelsen av Kirunas flytt med avseende på identitet, kulturvärden och stadsstruktur.

Även om samhällsteorin är i ständig utveckling så har äldre teorier åter blivit aktuella och ses idag mer som "äldre samtida" (Outhwaite 1996, s15). Som exempel på vad en struktur är kan Durkheims (1858-1917) definition tas som utgångspunkt. Durkeim använde begreppet *conscience collective* (socialt tvång), d.v.s. en överindividuell princip som påverkar våra individuella liv. Detta sociala tvång begränsar och möjliggör individuella handlingar och delas upp i materiellt tvång (kommunikationsmedel, befolkningstäthet, den bebyggda miljön m.m.), strukturellt tvång (familj, organisationer m.m.), normativt tvång (omgivningens värderingar och normer) och kulturellt tvång (t.ex. språket). Utifrån detta resonemang anser Durkeim att samhället inte kan förstås utifrån studier av individen utan endast genom statistisk analys av samhället som sådant (Guneriusen 2003).

Detta synsätt motsades av Dilthey (1833-1911) som ansåg att de sociala vetenskaperna till skillnad från de naturvetenskapliga analyserar individuella handlingar utförda av människor med intentioner. Därför måste andra analysmetoder användas än i naturvetenskapen i syfte att förstå objektet för undersökningen – individen (Månson 2003). Max Weber (1864-1920)

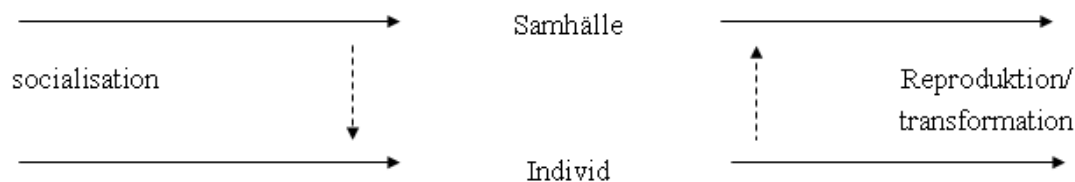

Bild 2. Bhaskars transformationsmodell (Bhaskar 1979)

Vanligtvis är det rumsliga och det tidsmässiga inte i fokus i samhällsteoretiska resonemang. Gregory (1994) redovisar dock en översikt om hur tid och rum behandlats i olika samhällsteorier. I denna översikt ingår t.ex. Castells schema (1977) över relationen mellan sociala och rumsliga strukturer, se bild 3. Castells schema bygger på arbeten av Althusser som ansåg att samhället har en struktur som kan delas in i tre nivåer: ideologisk, politisk och ekonomisk. Dessa nivåer kopplar Castells samman med fem överlappande rumsliga strukturer:

- Symbolic space (urbana former som ett uttryck för den rådande ideologin)
- Institutional space (administrativ indelning av rummet och tillhörande lokalisering av förvaltning)
- Consumption space (område för konsumtion – staden)
- Transfers (områden som utgör länkar mellan produktion och konsumtion)
- Production space (område för produktion – regionen)

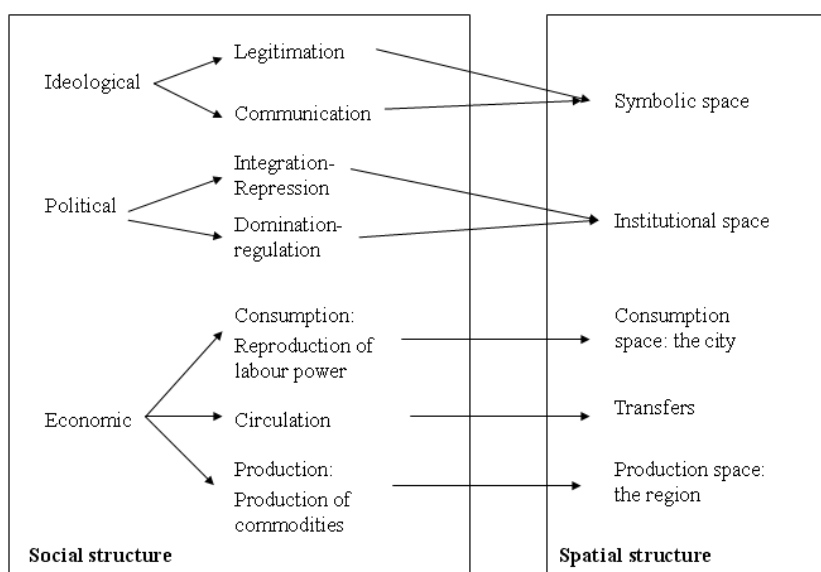

Bild 3. Samband mellan sociala och rumsliga strukturer (Castells 1977)

Inom samhällsteorin är således frågan om hur aktiviteter lokaliseras och förändras i tid och rum ofta av sekundärt intresse. Än mer sällan beaktas hur bebyggelse eller bebyggelsestruktur påverkar individers eller grupperns handlingar. Detta fokus finns dock inom miljösociologin. Även om begreppet ”determinism” i vissa fall används inom miljösociologin så anses att begreppen ”sannolikt” och ”möjligt” bättre svarar mot samband mellan miljö och mänsklig handling. Ett sätt att analysera den urbana strukturen är att se den som en syntes av aktiviteter, fysisk struktur och social kontext (Ahrentzen 2002), se bild 4. Varje del kan sedan delas upp i undergrupper, t.ex. återkommande eller tillfällig aktiviteter, social kontext på individuell nivå,

social nivå eller som livsstil, samt fysisk struktur beskriven i form av densitet, arkitektoniska detaljer eller gatustruktur.

Bild 4. Upplevelsekvaiteter i den byggda miljön (Ahrentzen, 2002)

Ovanstående teoretiska resonemang betyder att olika positioner kan intas i analyser av relationen mellan stadsstruktur och identitet. Något förenklat kan sägas att om en weberisk position intas så utgörs Kiruna endast av sina invånare och strukturerna har liten betydelse för identitet och aktiviteter. Om däremot en durkheimisk position intas så är Kiruna mer än sina invånare och de olika strukturerna, inklusive de fysiska, har betydelse för aktiviteter och identitet. Den miljösociologiska ståndpunkten ligger i närheten av den durkhemianska – även om den inte kan ses som deterministisk. En möjlig slutsats för planeringens överväganden i Kiruna är därmed att det är viktigt att bevara Kirunas stadsstruktur – dess strukturbärande och således identitetsskapande stadselement.

Planering och tidsanda

Balansen mellan det politiska systemet, marknadskrafter och individens påverkan på den rumsliga strukturen varierar naturligtvis från tid till tid och från plats till plats. Med utgångspunkt i Khakees artikel (2005) om relationen mellan stat och kommun i planeringen ges här en kortfattad översikt över planeringsideal i Sverige under senare tid. I ett lokalt perspektiv är det ofta tydligt hur den rumsliga planeringen är ett resultat av en balans mellan privata och allmänna intressen. Denna balans har dock skiftat över tiden och kan enligt Khakee schematiskt delas in i tre perioder under efterkrigstiden: den fordistiska perioden mellan 1945 och 1975; transitionsperioden mellan 1975 och 1985 och den post-fordistiska perioden från 1985 och framåt.

Den post-fordistiska perioden kännetecknas i allmänhet av en försvagning av det parlamentariska oberoendet i förhållande till den marknadens reaktioner, samt att transnationella företag har vuxit i betydelse och att offentliga lösningar har ersatts av privata. Även nationella riktlinjer för urban och regional utveckling har förändrats mot att främja regional konkurrens och offentlig-privat samverkan. Denna utveckling kan beskrivas med en framväxt av "the Schumpeterian workfare state" där staten lämnat "the Keynesian welfare state" och alltmer inriktas mot att förse det ekonomiska systemet med produktionsresurser, t.ex. arbetskraft (Painter 1995, s96).

Inom stadsplaneringen har de politiska initiativen minskat med avseende på övergripande utvecklingsprojekt medan däremot privata initiativ med fokus på enskilda projekt ökat. I dessa

projekt, där förhandlingar mellan olika aktörer är en central del, har den offentliga insynen begränsats. I och med att staten minskade sitt inflytande över den lokala planeringen när Plan- och bygglagen infördes i slutet av 1980-talet har markanvändningsplaneringen blivit en renodlad lokal angelägenhet förutom vad gäller exempelvis vissa nationella ekologiska och/eller kulturella intressen. Denna situation innebär att infrastrukturella investeringar i en ökad utsträckning genomförs utifrån de transnationella företagens behov, vilket också påverkar utvecklingen av vissa specifika urbana miljöer. Sammanfattningsvis kan sägas att det kommunala inflytandet har vuxit på bekostnad av det statliga, samtidigt som planeringen har blivit mer marknadsorienterad och privata initiativ blivit viktigare för genomförande av gemensamma projekt.

Stadsbyggnadsideal

Urban design tillskrivs idag en förhållandevis framträdande plats i diskussioner om stadsutveckling. Ett allt större intresse för design- eller gestaltungsaspekter i stadsbyggandet kan ses mot ett allt tydligare konkurrensspel mellan städer (Velibeyoglu 1999). I detta spel handlar det om att vara eller att framstå som attraktiv i en konkurrens om människor, verksamheter och kapital. Stadens gestaltning tar sig uttryck genom upprustning av stadskärnor, omvandling av överblivna industri- och hamnområden, byggande av vattennära bostäder, kulturhus av olika slag och spektakulära shopping- och upplevelseanläggningar m.m. Genomförande av dessa projekt förutsätter inte sällan samarbete mellan offentligt och privat och projekten uppstår ofta genom initiativ och artikulerade behov från privata intressen.

Någon entydig definition av begreppet Urban design finns inte. Det ansluter till många olika vetenskapliga och praktiska discipliner och som eget ämnesområde är det under utveckling. Något förenklat kan dock Urban design sägas vara en länk mellan arkitektur och urban planering (Velibeyoglu 1999, Rode 2006). Urban design kan därtill beskrivas som ett intellektuellt diskussionsområde för hur städer kan och bör gestaltas. Givet olika samhällsliga förutsättningar och perspektiv resulterar diskussionen i en mängd olika och (delvis) konkurrerande stadsbyggnadsideal. Olika stadsbyggnadsideal kan tolkas som vägledande principer för hur staden bör byggas givet föreställningar om det samtida samhället, framtiden och det förflutnas roll i stadsbyggandet.

I anslutning till diskussioner om Urban design framhålls ibland bevarandeplanering som en viktig och central aspekt (Rode 2006). Bevarandeplanering kan beskrivas som en fråga om hur objekt och mer eller mindre väl avgränsade områden med kulturhistoriska värden ska hanteras. Ett sådant synsätt innebär dock att kulturmiljövärden tilldelas en defensiv roll i stadsbyggandet, med en övergripande strategi som kan benämnas separation snarare än integration (Olsson och Storm 2007). Bevarande av stadsmiljö och bebyggelse lyfts på så sätt ur ett större sammanhang och ses inte som ett aktivt bidrag till stadsutveckling (Cars et al. 1996, Olsson 2003). Med denna tolkning framstår bevarandefrågan som både snäv och diffus inom samtida stadsbyggande och då också inom Urban design. Stadsstruktur eller stadslandskap framträder inte i sig som en viktig aspekt av kulturmiljön.

En projektorienterad planering och en objektfokuserad kulturmiljövärd leder potentiellt till en situation där kvantitativa förändringar i bebyggelsemiljön med tiden också leder till en kvalitativ förändring av stadsmiljön. Den kvalitativa förändringen är svår att förutse eftersom de kvantitativa förändringarna sker stegvis och den kvalitativa förändringen uppträder och blir tydlig först när en viss gräns uppnåtts. Det kan hävdas att kulturmiljövärden med utgångspunkt i traditionella perspektiv och arbetssätt inte är rustad för att hantera kvantitativa

förändringar med avseende på hur det påverkar stadsstruktur eller stadslandskap som en viktig aspekt av kulturmiljön.

När det gäller olika stadsbyggnadsideal eller urbanismer finns inga entydiga definitioner och det saknas en vedertagen kategorisering. Olika författare benämner likartade ideal på olika sätt och redovisar olikartade indelningar. Exempelvis Fraker (2002) diskuterar sex olika ideal ("force fields"), men framhåller samtidigt att det inte finns några vattentäta skott mellan dessa. Det gäller t.ex. idealens teoretiska rötter som i viss utsträckning delas mellan olika ideal. Kelbaugh (2001, 2008) diskuterar tre ideal ("paradigm") som delvis också behandlas av Fraker: New Urbanism, Post Urbanism och Everyday Urbanism. Enligt Kelbaugh täcker denna tredelade indelning huvuddragen inom Urban design i teoretiskt hänseende och i rådande praktik, även om han samtidigt menar att andra inriktningar också kan identifieras. Av dessa tre framträder New Urbanism tydligast som en organiserad rörelse, främst i USA, med "the Congress for the New Urbanism" (CNU) och en egen programförklaring (The Charter of New Urbanism). Post Urbanism och Everyday Urbanism kan tolkas som sammanfattande benämningar på företeelser i samtida stadsutveckling snarare än tydligt uttalade stadsbyggnadsideal.

Den fortsatta framställningen diskuterar dessa tre ideal eller företeelser med avseende på föreställningar om framtiden och förhållningssätt till det förflutna. Diskussionen omfattar även frågor om kulturvärde, identitet och bevarande samt olika rumsliga nivåer i stadsbyggandet – från objekt till stadsstruktur (se särskilt Kelbaugh 2001, 2008, Fraker 2002. Se också Haas 2008, Chase et al. 1999, Mehrotra 2005, Fishman 2005, Strickland 2005, Talen 2005).

Föreställningar om en samhällsutveckling från ett industrisamhälle till ett postindustriellt samhälle och om en ny samhällsorganisation i ekonomiskt, socialt och rumsligt hänseende ställer frågor om hur den byggda miljön ska hanteras ur bevarandesynpunkt. Å ena sidan kan hävdas att det förflutna saknar relevans eftersom dagens (och framtidens) samhälle är väsensskilt från gårdagens. Å andra sidan är det lika möjligt att hävda motsatsen, att det förflutna får en ökad relevans när samhället förändras radikalt på olika sätt. Det förflutna får rollen att skapa trygghet och identitet i en oviss och osäker framtid. Enligt Bhaskars transformationsmodell (bild 2) är det samtida samhället en produkt av det förflutna genom socialiseringsprocessen.

Föreställningar om det samtida och det framtida samhället och därigenom även förhållningssätt till det förflutna kommer till uttryck på olika sätt i olika stadsbyggnadsideal. Post Urbanism ansluter till föreställningar om att det förflutna saknar egentlig relevans för stadsutformning idag och i framtiden. Post Urbanism kännetecknas av en frihet eller ett avståndstagande från idéer om traditionellt stadsbyggande och stadsliv. Istället betonas arkitektoniska monument eller byggnadsprojekt som gör anspråk på att vara nyskapande och att uttrycka en ny tid.

Traditional communities based on physical place and propinquity are claimed to be stultifying, repressive, and no longer relevant in light of modern technology and telecommunications.
(Kelbaugh 2001, s14.2)

New Urbanism, å andra sidan, tar utgångspunkt i ideal och kvaliteter i för-modernistiska stadsmiljöer och försöker återskapa dessa kvaliteter i nutida stadsbyggande. Det innebär bl.a. idéer om funktionsblandning och betoning av det offentliga rummet och miljöer anpassade för gående.

...electronic communications have increased the human need for traditional neighborhoods.
(Kelbaugh 2001, s14.7)

Everyday Urbanism framträder minst tydligt som ett stadsbyggnadsideal och kan beskrivas som "urban design by default rather than by intention" (Kelbaugh 2001, s14.1). Denna inriktning omfattar således inte en medveten gestaltning av den byggda miljön, utan betonar istället vardagsliv, sociala aktiviteter i staden och skenbart obetydliga platser. Föreställningar om framtiden och förhållningssätt till det förflutna blir på så sätt inte framträdande, utan betoningen ligger på samtiden. Everyday Urbanism ansluter på så sätt till en uppfattning att samhället är den oavsiktliga konsekvensen av våra handlingar.

Everyday Urbanism handlar mycket om att ge utrymme för människor att artikulera sina behov, värderingar och intressen. Planerarens roll kan liknas vid en facilitator. I Post Urbanism ersätts planeraren av arkitekten som får rollen som det upphöjda geniet och behovet av dialog med andra parter framstår på så sätt som mindre viktigt. Planerarens roll i New Urbanism kan möjligtvis sägas ligga mitt emellan dessa ytterligheter. Planeraren är en expert med kunskaper om stadsbyggande som kommuniceras till andra.

Everyday Urbanism betonar således vikten av att uppmärksamma vardagliga platser och deras användning och betydelse. Relationen mellan den fysiska miljöns utformning och socialt liv är inte i fokus och denna relation kan beskrivas som icke-deterministisk. Istället framhålls den vardagliga kulturen och ianspråktagandet av den befintliga fysiska miljön som viktigare för att förstå sociala aktiviteter och individers handlande. New Urbanism inriktas mot gaturum och offentliga platser och understryker funktionsblandning och en stad anpassad för gående, vilket ger konsekvenser för hur den ideala fysiska stadsstrukturen kan eller bör utformas. Inom New Urbanism finns en förhållandevis stark föreställning om att stadens design påverkar individerna och deras handlande, vilket kan beskrivas som deterministiskt. Genom stadsutformning finns en ambition att påverka människors identitet. I Post Urbanism är det arkitektoniska objektet viktigt. Objektet kan vara strukturbärande, men vilken stadsstruktur det ger upphov till eller hur det påverkar den fysiska omgivningen och människors handlande är inte en framträdande fråga. En tolkning av Post Urbanism är denna inriktning gestaltar det post-industriella samhällets identitetsupplösning. Den byggda miljön fungerar närmast som en kuliss för sociala och ekonomiska aktiviteter.

Med utgångspunkt i Bhaskars transformationsmodell (se bild 2) kan de tre stadsbyggnadsidealens förhållande till den befintliga (kultur-)miljön tolkas enligt följande. Ambitionerna inom New Urbanism kan sägas vara att restaurera staden till en levande miljö. Det kan närmast jämföras med ett bidrag till en (medveten) transformation av samhället. Post Urbanism kan ses som radikal förändring av den befintliga miljön och tolkningen är att socialiseringsprocessen enligt Bhaskars modell inte tillskrivs någon egentlig betydelse. I Everyday Urbanism är den befintliga miljön huvudintresset, vilket ger associationer till reproduktion enligt Bhaskar. Everyday Urbanism ansluter också till interaktionsteorin genom att så starkt betona det vardagliga och skenbart obetydliga.

Med utgångspunkt i miljösociologin kan den urbana strukturen och dess upplevelsekvalliteter tolkas som ett samspel mellan eller en syntes av aktiviteter, fysisk struktur och social kontext (se bild 4). De tre stadsbyggnadsidealerna ansluter på olika sätt till dessa delar. Inom Everyday Urbanism betonas främst aktiviteter i staden i relation till den sociala kontexten. Inom New Urbanism betonas i första hand den fysiska strukturen, men samtidigt också strukturens samspel med (en ideal) social kontext. Även inom Post Urbanism finns en betoning på det

fysiska men det tar sig ett helt annat uttryck än inom New Urbanism, eftersom det är objektet som står i fokus snarare än det sociala och rumsliga sammanhang det placeras i.

I planeringens praktik är det inte rimligt att förvänta sig att ett stadsbyggnadsideal dominerar över de andra. Det är uppenbart om analyser av praktiken går utanför avgränsade områden i staden och omfattar staden som helhet. Den översiktliga genomgången av de tre olika idealen ovan och på vilket sätt de skiljer sig åt avseende föreställningar om framtiden, förhållningssätt till det förflutna samt frågor om stadsstruktur, kulturvärden och identitet kan dock bidra till analyser av konsekvenser av olika planeringsåtgärder. Genomgången av New Urbanism, Post Urbanism och Everyday Urbanism sammanfattas i tabell 1.

Tabell 1. Försök till karaktärisering av tre stadsbyggnadsideal

	New Urbanism	Post Urbanism	Everyday Urbanism
<i>Förhållningssätt till det förflutna</i>	Det förflutna är en viktig referens	Det förflutna saknar relevans	Fokus riktas mot samtiden
<i>Förhållningssätt till befintlig miljö</i>	Restaurering	Förändring	Reproduktion
<i>Planerarens roll</i>	Expert	Geni	Facilitator
<i>Relation mellan byggd miljö och individ</i>	Stark koppling mellan byggd miljö och individ (deterministisk)	Byggd miljö som en kuliss	Vardagskulturen viktigare än fysisk struktur (icke-deterministisk)
<i>Frågor om identitet</i>	Bidrag till identitets-skapande	Gestaltning av identitetsupplösning	Identitet utgångspunkt för åtgärder
<i>Objekt – stadsstruktur</i>	Struktur dominerar över objekt	Objekt viktigare än struktur	Identifiera vardagsmiljöer (objekt och/eller struktur)

Identifikation av strukturbärande stadselement

I det följande redovisas en kortfattad översikt av metodologiska tillämpningar avseende hur identifiering av strukturbärande stadselement kan genomföras. Ambitionen har inte varit att redovisa en heltäckande översikt, utan den utgår från några exempel som framstår som intressanta i detta sammanhang: Lynch (1960), Hiller och Hanson (1984), Hayden (1995) och Ahrentzen (2002). Översikten börjar med att redovisa expertinriktade metoder och avslutas med en diskussion av metoder som tar utgångspunkt i ett medborgarperspektiv. Denna indelning är i viss mån en förenkling, men visar på olikartade angreppssätt.

Ahrentzen (2002) kopplar begreppet ”upplevd kvalitet” (Experiential quality) till stadens fysiska struktur, sociala kontext och aktivitetsmönster (se bild 4). Exempel på vad upplevd

kvalitet kan vara är t.ex. det lugn som kan uppfattas i en katedral eller upplevelsen av trängsel på en tunnelbanestation. Attribut i den fysiska strukturen som påverkar denna upplevda kvalitet är enligt Ahrentzen: den rumsliga organisationen (lokalisering av anläggningar och transportinfrastruktur, densiteter, m.m.), kommunikationssystem, visuella egenskaper (se också Lynch 1960 nedan), gemensamma resurser (kommersiell och offentlig service, parker etc), arkitektoniska detaljer (färg, form material), symboliska egenskaper i stadsmiljön i form av monument, allmänna platser, gatumöbler m.m. vilka speglar värderingar, social ordning, traditioner eller social förändring.

Hillier och Hanson utvecklade under 1980-talet Space syntax teorin i sina beskrivningar av stadens geometri. Den utgår bland annat från Durkheims teori om olika former av solidaritet i samhället. Hillier och Hanson (1984) använder den solidaritet som finns mellan människor med liknade värderingar (mekanisk solidaritet) och den solidaritet som finns mellan människor på grund av arbetsdelning (organisk solidaritet) för att beskriva och förstå stadens fysiska utveckling. Vidare beskrivs stadens struktur och utveckling utifrån interna (lokala) och externa (globala) mekanismer. Olika geometriska mått används för att beskriva stadens fysiska strukturella egenskaper med avseende på siktlinjer (axial artikulation) och öppna platser (konvex artikulation). Dessa mått påverkas av byggnaders allokering och storlekar. Space syntax är en utpräglad expertmetod som baseras på matematisk analys.

Lynch (1960) intar en position mellan ett expert- och ett lekmanperspektiv. Genom att studera stadsinvånarnas visuella upplevelse (mentala bilder) av städer i USA har han utvecklat en konceptuell modell av hur en stad kan beskrivas. Stads-elementen utgörs av vägar (för alla former av transporter och rörelser i staden), gränser eller skiljelinjer (utgörs av t ex järnvägsspår som åtminstone delvis fungerar som barriärer mellan t ex olika stadsdelar), distrikt (socialt konstruerade och väldefinierade områden), noder (en plats där flera vägar möts eller en koncentration av vissa aktiviteter) och landmärken (större fysiska formationer i staden – byggnader eller andra element – som ger identitet, struktur och orientering). Lynchs konceptuella modell används ofta i stadsanalyser, men då oftast utifrån ett expertperspektiv och inte som avsett med utgångspunkt i stadsinvånarnas egna upplevelser.

Betydelsen av den gemensamma historien för att skapa medborglig identitet lyfts fram av Hayden (1995). Många platser som vanligtvis brukar negligeras – vanliga hyreshus, korvkiosken eller någon annan vardagligt mötesplats, d.v.s. vardagslivets arenor – kan ha lika stor betydelse för invånarnas identitet som monumentala platser och arkitektoniska föremål. Olika grupper i samhället – indelade efter ålder, kön, sexuell läggning eller etnicitet – kan på så sätt sägas identifiera olika territorier som naturligtvis ofta överlappar varandra. Genom att låta människor genom intervjuer eller offentliga möten bidra till att skapa kognitiva kartor kan till synes triviala platser och icke visuella territorier av social betydelse identifieras. Att se till att nätverk av sådana platser och territorier bibehålls skapas förutsättningar för att bevara sociala identiteter i staden.

3. Framtidens Kiruna – analys av pågående planöverväganden i Kiruna

I detta avsnitt redovisas en explorativ empirisk analys av pågående planeringsöverväganden i Kiruna. Avsikten är inte att försöka ge en heltäckande bild av de överväganden som sker och de processer som pågår, utan att tolka och diskutera tre specifika dokumenterade aktiviteter. De dokument som har studerats är Fördjupad översiktsplan för Kiruna centralort (Kiruna kommun 2006); Så tyckte kirunaborna! – Sammanställning av svar från enkätundersökningen

”Vilken är din bild av Kiruna?” (Kiruna kommun 2007); samt Nya Kiruna – Nordvästra alternativet (LKAB/Wilhelmson arkitekter 2006).

Genomgången av dokumenten har vägletts av följande övergripande frågor: Diskuteras frågor om stadsstruktur, kulturvärden och identitet i dokumenten och i så fall på vilket sätt? Hur uppmärksammas identitetsskapande platser i stadsmiljön, såväl monumentala platser som skenbart obetydliga platser? Hur diskuteras olika samhällsgruppers värderingar av dessa platser i befintlig stadsstruktur i relation till framtida stadsstruktur?

De studerade dokumenten är av delvis olika karaktär. Det mest omfattande och någon mening mest heltäckande dokumentet är den fördjupade översiktsplanen för Kiruna centralort. Det andra dokumentet som redovisar en enkätundersökning ställd till Kirunas invånare har genomförts inom ramen för den översiktliga planeringen i Kiruna. Enkätundersökningen gjordes dock efter det att den fördjupade översiktsplanen hade färdigställts. Även det tredje dokumentet kan ses som en del av översiktsplaneringen. Det har författats av Wilhelmson arkitekter AB på uppdrag av LKAB och presenterades som ett inspel (eller utspel) under arbetet med framtagandet av den fördjupade översiktplanen. Det ska enligt läsanvisningar läsas parallellt med ytterligare dokument för en mer heltäckande bild, men dessa har inte studerats i detta sammanhang. Mot denna bakgrund har syftet i detta avsnitt inte varit att direkt jämföra de olika dokumenten avseende deras brister och förtjänster, utan att analysera vilka övergripande perspektiv på stadsutveckling som kommer till uttryck genom dessa.

Fördjupad översiktsplan för Kiruna centralort

Den fördjupade översiktsplanen för Kiruna centralort syftar till ”att ge en samlad bild av behov och förutsättningar för en utveckling av centralorten” (Kiruna kommun 2006, s8). Överväganden i planen görs dels i ett kort tidsperspektiv (de närmaste åren) dels i ett mycket långt tidsperspektiv (50-100 år framåt i tiden). Planen omfattar tre delar: Utgångsläge; Stadsomvandling; samt Fördjupad ortsanalys. I den första delen diskuteras ändrade förutsättningar till följd av gruvverksamhetens förväntade utveckling, omvärldsanalys, geografiska förutsättningar, ett historiskt perspektiv på Kirunas samhällsstruktur samt en analys av Kirunas styrkor, svagheter, möjligheter och hot (s.k. SWOT-analys). Den andra delen innehåller riktlinjer för (framtida) stadsutformning, samt diskussion om alternativ för och genomförande av stadsomvandlingen. Del tre behandlar olika sektorsfrågor kapitelvis, t.ex. energi, kommunikationer och näringsliv. Det största kapitlet omfattar analyser och diskussion av Kirunas bebyggelsemiljöer. Det därpå följande kapitlet behandlar sektorsområdet kulturmiljö.

I översiktsplanens inledande avsnitt redovisas nyckelfrågor för framtiden, vision och mål (s13-17). Särskilt poängteras vikten av att Kiruna är ett attraktivt samhälle. Det gäller inte bara på lång sikt, utan i minst lika stor utsträckning på kort sikt. Det är enligt planen ”viktigt att inte enbart fokusera på det långa tidsperspektivet utan även att se vad som är viktigt och vilka möjligheter som finns här och nu” (s15). Den förestående utvecklingen uppfattas inte bara som ett bekymmer, utan ses också en möjlighet att åstadkomma förändringar till det bättre (s7). Ambitionen i planen är därvid att ”så långt som möjligt försöka identifiera vad som är viktigt både på individnivå, för olika grupper av människor, för större aktörer, t.ex. företag inom olika näringar i Kiruna och för staden som helhet” (s15).

Ett genomgående tema i planen, som diskuteras på flera ställen, är behovet av att inte bara förankra planens överväganden hos Kirunas invånare, utan även att ta utgångspunkt i medborgarnas behov och efterfrågan på olika kvaliteter. I ett särskilt avsnitt diskuteras frågan

om att bygga attraktivt för kommande behov i termer av ”marknadsanpassat byggande”. Det handlar enligt planen om att så långt möjligt ”möta marknadens behov och efterfrågan” (s66). Det gäller även frågor om bevarande. Hur enskilda byggnader och miljöer ska hanteras i det fortsatta arbetet är beroende av deras värde, vilket ”ska sättas av både Kirunabor som vill delta i diskussionen samt av personer som har dessa frågor som profession” (s154).

Vikten av ett ”marknadsanpassat” förhållningssätt motiveras av en bedömd risk att människor kan komma att välja att flytta från Kiruna om de inte upplever staden som attraktiv, såväl på kort som på lång sikt (se t.ex. s13, 69). På kort sikt argumenteras att det är viktigt att utveckla befintlig stadskärna, eftersom frågan om och hur stadskärnan kommer att påverkas ligger trettio till femtio år framåt i tiden och således är högst osäkert (s151). Resonemangen i översiktsplanen kan tolkas som att det är viktigt att kunna ”känna igen sig” (s154) i det framtida Kiruna, samtidigt som det befintliga Kiruna utvecklas på ett sätt som ur medborgarnas perspektiv uppfattas som (ännu) mer attraktivt än idag.

Kirunaborna ges genomgående en framträdande plats i översiktsplanens resonemang parallellt med planeringsexpertis. Enligt planen kan det ”vara väldigt svårt för någon med fackkunskap inom området, en arkitekt eller planerare, att sätta fingret exakt på vilka egenskaper i miljön som gör att den upplevs som trivsam eller otrivsam” (s133). Denna problematik ska i den fortsatta planeringen hanteras genom analyser av ”vilka behov och önskemål som finns” hos Kirunaborna. Ett led i detta arbete är en enkätundersökning om hur medborgarna ser på sin stad och vad de anser kan förbättras och vilka befintliga kvaliteter som bör bevaras och utvecklas i nya områden (s87). (Se nästa avsnitt Så tyckte Kirunaborna!) Resonemangen i översiktsplanen baseras dock till stor del på expertkunskap och erfarenheter från forskning och tidigare studier. Enligt översiktsplanen har det helt enkelt inte varit tidsmässigt möjligt att involvera medborgarna i den utsträckning som hade varit önskvärt. Det förekommer dock referenser till synpunkter på planen i tidiga samråd (s133).

I det femte kapitlet Riktlinjer för omvandlingen diskuteras relativt ingående egenskaper för en trivsam bebyggelsemiljö – ”nu och i framtiden” (s61). Inledningsvis diskuteras ”hårda värden” och ”mjuka värden”. Det första begreppet syftar på materiella ting som byggnader, medan det andra handlar om ”relationen mellan människor samt om relationen mellan människa och miljö” (s59). De mjuka värdena är enligt planen abstrakta och av svår fångad karaktär, och kräver i enlighet med andra resonemang i planen att de undersöks särskilt t.ex. genom att involvera medborgarna.

I kapitlet diskuteras stadsmiljöns egenskaper under följande rubriker: Estetisk och rumslig upplevelse; Orienterbarhet; Social stimulans; Tillgänglighet; Komfort; Trygghet; samt Trafiksäkerhet. Diskussionen sker delvis på en mycket detaljerad nivå och omfattar såväl fasadmateriell och färgval som gatmöbler och belysning. Sammantaget ger resonemangen uttryck för en uppfattning att stadsmiljöns gestaltning och organisation har mycket stor betydelse för individernas handlande och för sociala aktiviteter. Enligt översiktsplanen är det ett ”ganska självklart konstaterande” att människor om de har möjlighet väljer ”en attraktiv livsmiljö, en miljö med trivsamma egenskaper” (s60). Det framhålls t.ex. att Kiruna ”bör ha gaturum som är rätt dimensionerade för sin befolkning, för social trevnad och inte enbart för att underlätta snöröjning mm” (s64) och att utan ”strategiskt placerade torg och platser, där människor kan sätta sig ner, prata studera andra människor och kanske visa upp sig själva, blir stadsmiljön ganska trist” (s64), samt att ”planstrukturen och bebyggelsens organisering har [...] betydelse för det sociala livet” (s65). Ovanstående understryks ytterligare längre fram i

översiktsplanen där det konstateras: ”Människors upplevelser påverkas av hur den fysiska miljön utformas och av hur samhället är organiserat i stort” (s111).

I planen görs förhållandevis ingående analyser av den befintliga stadsmiljön med avseende på både objekt och planstruktur (se särskilt kapitel 9, s111-151). Funktionsblandning poängteras som en viktig egenskap i stadsmiljön: ”Alla stadskärnor – och de människor som vistas i dem – mår bra av en lagom blandning och koncentration av kommersiella verksamheter, kontor och bostäder mm” (s143). Den befintliga staden uppvisar enligt översiktsplanen brister vad gäller funktionsblandning, liksom många andra svenska städer. Under rubriken Orientering och samband har en analys av landmärken och siluetter, noder, huvudstråk, barriärer och områden gjorts med inspiration från den konceptuella modell som Lynch (1960) utvecklat. Med utgångspunkt i denna noteras att det ”bör genomföras en fördjupad analys av framförallt vilka barriärer som finns och vilka effekter dessa har för människor i Kiruna centralort” (s130). I texten görs många referenser till Kirunas ursprungliga stadsplan av P-O Hallman. Stadsplanen påstås vara ”utformad med ett antal strategiskt inplanerade siktlinjer som ger möjlighet till många intressanta vyer ut mot omgivningen” (s134). Det konstateras vidare att den ”unika plangeometrin är en mycket viktig del av Kirunas identitet” (s141).

När det gäller specifika objekt framhålls vissa självklara objekt, men också objekt eller platser som ofta tolkas som tämligen obetydliga. Till de självklara objekten hör offentliga byggnader som Kiruna Kyrka och Kiruna stadshus. Dessa liksom andra större offentliga byggnader är enligt planen byggda som unika objekt och är friliggande med generösa kringtytor. Genom deras storlek och fria lägen sätter ”de ofta en stark prägel på sin närmiljö, ibland på en hel stadsdel” (s128). Äldre kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i t.ex. bolagsområdet är enligt planen en viktig del av ”Kirunas själ” för många Kirunabor (s63). Skenbart obetydliga platser som lyfts fram som viktiga mötesplatser är bl.a. Badhuset, caféer och restauranger, Coop Forum och Ö&B (s112, 143). Kiruna är enligt planen relativt välförsett ”med offentliga platser och tillfällen för sociala möten”, samtidigt som frågan ställs om det inte saknas en plats som är den självklara samlingspunkten (s143).

I den fördjupade översiktsplanen förs således ingående resonemang om den befintliga miljön i Kiruna, inte minst avseende stadskärnan. Den framtida gestaltningen av Kiruna i ett delvis nytt läge diskuteras dock i förhållandevis liten omfattning, vilket sannolikt hänger samman med osäkerheter om den framtida utvecklingen och vilka behov Kirunas invånare har eller kommer att ha och därigenom vad som kommer efterfrågas. Ett annat minst lika viktigt skäl till den ingående diskussionen av den befintliga miljön som framträder i planen är möjligheten att lära av det förgångna för framtida åtgärder. Det gäller de misstag som enligt översiktsplanen begicks när den befintliga stadsmiljön omvandlades på 1950-, 1960- och 1970-talen – erfarenheter som Kiruna delar med många andra städer (se t.ex. s137, 146). Det handlar också särskilt om de kvaliteter som tillskrivs den ursprungliga stadsplanen. Det konstateras t.ex. att: ”Kirunas gamla stadsplan är i många avseende föredömlig. [...] Den skapar variation och trivsel samtidigt som den är relativt enkel att orientera i” (s64). Sammantaget ger översiktsplanen uttryck för en ambition att försöka återskapa kvaliteter från det Kiruna som en gång var, såväl på kort sikt i befintliga miljöer som på lång sikt i nyskapade miljöer.

Så tyckte kirunaborna!

Under sommaren 2006 genomförde Kiruna kommun en enkätundersökning ställd till Kirunaborna. Ett enkätformulär lades ut på flera platser som många människor besöker, t.ex.

biblioteket och Coop Forum. Undersökningen baserades således inte på ett statistiskt urval. Totalt hörsammade 439 personer inbjudan och lämnade in ifyllda formulär till kommunen.

Resultat från undersökningen redovisas i en rapport med fem delar som stämmer överens med indelningen i enkätformuläret (Kiruna kommun 2007). Den första delen handlar om trivsel och promenadvägar. Den andra delen behandlar Kirunas stadsmiljö i allmänhet och den tredje delen boendesituationen i Kiruna. I del ett till tre har frågorna en öppen karaktär och respondenterna ska svara med egna ord eller på en karta. I den fjärde och femte delen är svarsalternativen givna. Den fjärde delen handlar om medborgarnas värderingar av platser och byggnaders utseende. Den femte delen handlar om värdering av fyrtiotvå förutbestämda byggnader och omgivande miljö som redovisas på bild i formuläret. I sammanfattning handlar undersökningen om hur kirunaborna uppfattar dagens Kiruna, men den berör inte direkt frågan om det befintliga Kirunas karaktär ska bevaras eller inte.

Studien tar utgångspunkt i ett strukturperspektiv och delvis i ett expertperspektiv. Strukturperspektivet är tydligt på två sätt, dels är undersökningen utformad på ett sådant sätt att det förutsätts att den fysiska strukturen – dock med fokus på enskilda objekt eller miljöer – har betydelse för invånarna, dels så har svaren sammanställs och redovisats i aggregerad form t.ex. på kartor.

Frågorna och därigenom också svaren domineras av enskilda objekt eller miljöer. Kirunas fysiska och sociala struktur behandlas inte på ett tydligt sätt. Det gäller hur aktiviteter, som arbete, service och boende i olika stadsdelar relaterar till varandra. Olika områdets sociala karaktär eller identitet behandlas inte heller direkt i undersökningen. I svaren på en fråga om förbättring av stadsmiljön anger dock en stor andel att centrum bör utvecklas till att innehålla fler affärer och vara mer koncentrerat och ha en större ”puls” (s22). Viktigt är också enligt resultaten att kunna gå eller cykla till olika vardagliga aktiviteter inklusive arbetet (s36). I två av frågorna behandlas Kirunas karaktär och identitet explicit. Frågorna avsåg om de finns platser eller byggnader som är viktiga för Kirunas identitet. Platser och byggnader som lyfts fram är Kiruna kyrka, Bolagsområdet, gruvan, kv. Ort drivaren och Kiruna stadshus (s19). Vilka platser eller byggnader som har en vardaglig betydelse för olika samhällsgrupper framgår inte explicit av undersökningen. Två frågor handlar om populära promenadstråk och trivsamma platser. Dessa frågor kan delvis rymma information om platser och byggnader där olika samhällsgrupper faktiskt uppehåller sig, men några sådana analyser har (ännu) inte gjorts.

I undersökningens femte del framträder ett expertperspektiv tydligt genom att deltagarna i undersökningen fått värdera byggnader och platser som har bestämts av avsändaren. Enligt enkätformuläret är dessa byggnader ett ”representativt urval [...] från olika tidsperioder i Kirunas historia” (s8 i Enkätformuläret). Hur urvalet gått till eller vilka slags byggnader urvalet mer precist representerar framgår dock inte.

Nya Kiruna – Nordvästra alternativet

I detta avslutande avsnitt redovisas huvuddragen i det planförslag som Wilhelmsson arkitekter tagit fram på uppdrag av LKAB och som presenterades som ett inspel (eller utspel) i den översiktliga planeringen (LKAB/Wilhelmson arkitekter 2006). Förslaget inleds med en belysning av vissa planeringsförutsättningar avseende malmbrytning, infrastruktur, demografi och regional kontext (s1-6). Därefter beskrivs tillämpat planeringsideal och ges en översyn av natur- och sociala förutsättningar för stadsutveckling enligt ett nordvästligt alternativ (s7-10).

I påföljande delar ges en beskrivning av olika urbana objekt (centrum, kyrka m.fl.), omlokaliseringsprocessen, intra-urbana transportsystem samt påverkan på rennärning (s11-30).

Planförslaget har ett kombinerat expert- och objektperspektiv. Även om planförslaget är tydligt med avseende på lokalisering och resonemang så anges i inledningen att det ska ses som ett ”första utkast med i sig många inneboende varianter och möjligheter” (s1). Expertperspektivet är tydligt då förslaget inte baseras på hur medborgarna själva upplever sin miljö och vilka platser som har betydelse för olika samhällsgrupper. Visserligen nämns sociala behov för de yngre medborgarna i form av små, centrumnära, boendialternativ (s4), men hur kunskap om detta behov inhämtats framgår inte. Vidare anges att ”stadsläge, stadsstruktur och planregler måste väljas [...] så att invånarnas egna initiativ kan utvecklas” (s9). Stadsläge och stadsstruktur verkar vara något som tillhandahålls medborgarna utifrån och inte något som medborgarna genom sitt handlande bidrar medvetet eller omedvetet till. Samtidigt framhålls att planförslaget har utvecklats för att möjliggöra en brytning med tidigare planerings ensidiga beroende av gruvnäringen (s9). Det verkar, med andra ord, som att planförslaget tar utgångspunkt i en föreställning om att stadsutvecklingen ska vara flexibel utifrån invånarnas behov och egna initiativ. Kirunas ursprungliga stadsplan av P-O Hallman nämns i det sammanhanget som en typ av idealplan som delvis kan ses som en förebild (s12). Med denna indirekta referens har ett – till stora delar – färdigt förslag presenterats med avseende på stadsläge, stadsstruktur och transportriktningar i vägnätet.

Strukturperspektivets otydlighet i texten framgår av hur ett antal traditionella strukturbärande element som inter-urbana och intra-urbana transportstrukturer, kyrka, resecentrum och LKABs ”kulturhistoriskt” viktiga bebyggelse hanteras. Inledningsvis lyfts kyrkan fram som en identitetsskapande symbol (s13), men tolkas inte som en del i en struktur som ska bevaras. Kyrkan placeras i ett läge utanför staden utifrån visuella motiv där ”Kebnekaise i fonden blir en stark och fungerande romantisk bild” (s13). Angående äldre kulturhistoriskt intressant bebyggelse av riksintresse anges att hela miljöer och inte enskilda byggnader ska flyttas (s13), men miljöerna ses ändå som enskilda objekt och inte som en del i en existerande urban struktur. Resecentrumet ligger till skillnad mot dagens lokalisering av järnvägsstationen under mark centralt i staden. Resonemang om flytt och lokalisering av övriga befintlig bebyggelse anges ligga utanför uppdraget med planförslaget (s14). Tolkningen av det strukturperspektiv som kommer till uttryck i planförslaget är att strukturen å ena sidan är viktig för aktiviteter och rörelsemönster, t.ex. genom enkelriktade trafikflöden (s18), men samtidigt att det inte är viktigt att nuvarande struktur bevaras. Denna hållning framgår t.ex. av påståendet att det i en framtida flytt av stadens kommersiella centrum är ”viktigt att [...] ha en osentimental hållning” (s11). Någon koppling mellan stadens strukturella egenskaper och dess identitet och aktivitetsmönster framgår inte av förslaget. Däremot ges intrycket av att vissa objekt är viktiga för stadens identitet. Flyttprocedurernas socioekonomiska svårigheter ges också ett visst utrymme i texten (s15).

Sammantaget ger planförslaget inte något klart besked om stadens befintliga eller framtida struktur är viktig eller ej för människors handlande och identitet. Strukturen verkar vara viktig ur ett socioekonomiskt perspektiv, men strukturens identitetsskapande verkan eller vilka möjliga socioekonomiska konsekvenser planförslaget har diskuteras inte. Hur Kirunas invånare upplever sin stad och förhåller sig till den förestående utvecklingen behandlas inte heller.

4. Diskussion, metodöverväganden och förslag till fördjupade studier

I denna rapport har vi diskuterat frågor om stadsstruktur, kulturvärden och identitet, främst med teoretiska utgångspunkter men också genom en explorativ empirisk analys av planeringsöverväganden i Kiruna. Den samhällsteoretiska genomgången ställer ytterst frågan om relation mellan struktur och individ. Har olika övergripande strukturer i en stad, inklusive den fysiska strukturen, betydelse för människors handlande och sociala aktiviteter?

De tre stadsbyggnadsidealerna som har diskuterats i rapporten – New Urbanism, Post Urbanism och Everyday Urbanism – förhåller sig på olika sätt till frågan om relation mellan byggd miljö och individ. Urban design kan tolkas som ett mellanting mellan urban planering och arkitektur, vilket i huvudsak innebär att fokus riktas mot den fysiska miljön eller fysiska strukturer. New Urbanism ger uttryck för en deterministisk syn på denna relation, medan det i Post Urbanism finns en oklarhet eller ett ointresse för frågan som sådan. Everyday Urbanism å andra sidan ger ett annat utrymme att fokusera andra samhällsliga strukturer, eftersom utgångspunkten är att relationen mellan byggd miljö och mänskliga handlingar snarast är icke-deterministisk.

Planeringsöverväganden i Kiruna, som de kommer till uttryck genom fördjupningen av översiktsplanen, enkätundersökningen och Wilhelmson arkitekters planförslag, domineras av resonemang avseende den fysiska miljön. Hur den fysiska strukturen samspelar med aktiviteter i staden och den sociala kontexten är mindre framträdande i det studerade planmaterialet, även om det inte är helt frånvarande. Den urbana strukturen tolkas på så sätt som en i huvudsak fysisk struktur och därigenom stadens upplevelsekväligheter inte som en syntes mellan fysisk struktur, aktiviteter och social kontext. Detta understryks också av en syn på kulturmiljö som något i första hand fysiskt. I den meningen behandlas inte frågan vad som egentligen bygger upp stadsmiljöns kulturvärden och människors lokala identitet. I enkätundersökningen ställdes frågor om byggnader och miljöer i ett ”representativt urval”, men det framgick inte vad urvalet mer precist representerade. Materiella aspekter av kulturmiljön dominerar på så sätt över immateriella aspekter.

I fördjupningen av översiktsplanen förs långtgående resonemang om stadsmiljöns gestaltning och dess betydelse för trivsel och attraktivitet. Resonemangen ger uttryck för ett deterministiskt förhållningssätt och ligger på så sätt nära New Urbanism. I huvudsak är det en normativ hållning – ett slags föregivet tagande om att en specifik gestaltning av stadsmiljön har en positiv betydelse för människor – snarare än en empirisk hållning som tar utgångspunkt i människors egna upplevelser och värdering av stadsmiljön i olika avseenden. Det finns dock en tydlig empirisk ambition att undersöka betydelsen av Kirunas (fysiska) struktur för medborgarna, vilket särskilt kommer till uttryck genom enkätundersökningen ställd till Kirunas invånare. Den empiriska hållningen kommer också till uttryck genom många hänvisningar i den fördjupade översiktsplanen till Kirunabornas behov och efterfrågan, som enligt planen måste undersökas närmare innan säkra slutsatser kan dras om planeringens inriktning.

Trots den empiriska ambitionen så dominerar den normativa hållningen, inte minst i enkätundersökningen. Undersökningens inriktning är starkt färgad av ett expertperspektiv på Kirunas bebyggelsemiljöer, t.ex. genom hänvisning till det representativa urval som nämnts ovan. Sammantaget kan planövervägandena som de kommer till uttryck genom den fördjupade översiktsplanen och enkätundersökningen tolkas som att medborgarnas bjuds in att

bidra till övervägandena inom givna ramar snarare än förutsättningslöst. Kvaliteter i stadsmiljön har på så sätt först definierats utifrån ett expertperspektiv och därefter har undersökts hur medborgarna uppfattar och värderar dessa kvaliteter.

Väsentliga frågeställningar är således hur kunskap om olika samhällsgruppers perspektiv på sin egen stad ska inhämtas och hur kunskapen ska användas och till vilken nytta. En teoretisk förförståelse om samband mellan stadsstruktur, kulturvärden och identitet eller av relationen mellan struktur och individ ger grund för att besvara dessa frågor. De teoretiska resonemangen i denna rapport kan vara ett stöd för hur de kan besvaras och hur svaren kan tolkas. Den empiriska ambition som kommer till uttryck i enkätundersökningen i Kiruna visar på en möjlig väg, men bör då genomföras mer systematiskt för att möjliggöra slutsatser i statistisk mening. Kvalitativt orienterade angreppssätt är också möjliga, t.ex. med utgångspunkt i Lynch (1960) eller Hayden (1995). Utmaningen ligger i att hitta en balans mellan olika empiriska angreppssätt i relation till olika teoretiska utgångspunkter.

Enkätundersökningen kan i sin ambition sägas ansluta till Everyday Urbanism, men genomförandet måste ändå tolkas ligga närmare New Urbanism. Den fördjupade översiktplanen ligger i flera avseenden nära New Urbanism. Det gäller inte bara en uttryckt föreställning att det finns en stark koppling mellan byggd miljö och individ. Planen ansluter också genom att på olika sätt hävda det förflutna, t.ex. genom P-O Hallmans ursprungliga stadsplan, som en viktig referens för framtida planering. Förhållningssättet till befintlig miljö kan också tolkas som en vilja att restaurera staden till vad den en gång var eller borde vara idag. Wilhelmson arkitekters planförslag, å andra sidan, ansluter på nästan samma tydliga sätt till Post Urbanism. I huvudsak kan förslaget tolkas som att det förflutna saknar relevans för planens utformning, även om en indirekt referens finns till P-O Hallmans stadsplan. Kopplingen tydliggörs dock av skrivningar som framhåller det som viktigt att ha en ”osentimental hållning” till befintliga miljöer. Det tar sig också t.ex. uttryck genom ett förslag om ett resecentrum under mark, vilket skulle innebära en påtaglig förändring i förhållande till befintlig struktur. Förhållningssättet till Kiruna kyrka, som enligt planförslaget ska placeras som ”en romantisk bild” ansluter till en idé om den byggda miljön som en kuliss.

Kritisk granskning av studien

Denna studie har gjorts utifrån ett visst planmaterial och vissa samhälliga teorier och samtida stadsbyggnadsideal. Annat underlagsmaterial i form av utredningar och övrigt material tillhörande den fördjupade översiktplanen har inte använts för analysen. Det betyder att det kan finnas perspektiv i det underliggande materialet som inte har uppmärksamats, eftersom det inte har redovisats explicit i de planeringsdokument som studerats. Analysen av planeringsdokumenten har gjorts översiktligt utifrån samhällsteorier som behandlar determinism – fri vilja, struktur – individ, samt hur olika stadsbyggnadsideal hanterar den befintliga miljöns betydelse för individer och för framtida förändringar. Andra perspektiv som välfärd på individuell nivå eller stadsnivå, maktrelationer eller olika urbana strukturers möjliga samband med aktivitetsmönster har inte berörts närmare.

Förslag till fortsatta studier

Med utgångspunkt i den kritiska granskningen kan en studie av planeringen i Kiruna och Malmfälten i övrigt fördjupas med avseende på de teorier som diskuterats i denna rapport och breddas med ett utökat teoretiskt ramverk. Breddningen kan göras genom att inkludera frågeställningar om olika möjliga stadsstrukturer i relation till individens och/eller stadens samlade välfärd. Ett enkelt exempel kan belysa detta: Om alla Kirunas invånare bor i enfamiljshus med stora tomter kan en möjlig konsekvens bli att kommersiell och offentlig

service och andra gemensamma resurser endast kan tillhandahållas inom gång- eller cykelavstånd för en mycket liten del av Kirunas befolkning. I en tätare urban struktur kan flera få tillgång till dessa resurser på lika villkor. Dessutom kan en tät struktur leda till andra ”nyttor” som ett levande centrum, trygghet genom att de människor som vistas ute gör det mer koncentrerat än i en glesare urban struktur. En hypotes är att det i en gles struktur uppstår en individuell välfärdsvinst för vissa, men samtidigt en generell välfärdsförlust. I analyser av detta slag bör således också frågan ställas vems nytta som tillgodoses?

Även kulturhistoriskt värdefull bebyggelse kan införlivas i ett liknande resonemang. Låt oss anta att denna bebyggelse ger Kiruna identitet och därmed kanske också attraktivitet. Alla invånare i Kiruna skulle således ha nytta av att bevara dessa identitetsskapande element i staden. Ansvarsfördelningen mellan olika parter för att tillgodose denna kollektiva nytta är dock komplicerad i praktiken. Hur relationen mellan kulturbyggnader, stadsstruktur och välfärd (i ett brett perspektiv) hanteras i planeringen är en intressant fråga att belysa mer ingående. I anslutning till detta framträder ett maktperspektiv på planeringsprocessen som viktiga att belysa i framtida studier. Vilka är det som har tolkningsföreträde av vad som är ”viktigt” i Kiruna? Hur bestäms vilka byggnader (eller strukturer) som befolkningen ska tycka till om? Vilka är de betydande markägarna som faktiskt bestämmer om marken ska bebyggas eller inte? Hur påverkar dessa maktförhållanden planeringsprocessen och det rumsliga utfallet? Vems välfärd är det som tillgodoses?

Fördjupningar i dessa avseenden kan göras genom att införliva allt relevant planeringsmaterial i analysen, genom att intervjua nyckelpersoner med påverkan på planeringsprocessen och det rumsliga utfallet. Därutöver analysen fördjupas genom en statistiskt säkerställd undersökning av Kirunas invånares uppfattningar av stadsstruktur, kulturvärde och identitet kombinerat med kvalitativt orienterade angreppssätt.

Vilka samhällsteoretiska utgångspunkter och perspektiv på stadsbyggande som dominerar i planeringsprocessen kommer att påverka det rumsliga utfallet. Utifrån detta kan ett antal möjliga eller sannolika scenarier formuleras utifrån laissez-faire eller som i varierande grad ansluter till New Urbanism, Post Urbanism eller Everyday Urbanism. Hur förändringen av stadsstruktur, kulturvärden och identitet kan beskrivas i ett scenarioperspektiv är således ytterligare en intressant fråga för framtida studier. En sådan scenarioanalys bör ses i perspektiv av att alla förändringar sannolikt medför oavsiktliga konsekvenser vilka alltså inte kan integreras i någon framtidsstudie. Låt säga att Kiruna byggs upp med exakt samma struktur som idag. Människors uppfattning om stadens element har ändå förändrats och därmed har staden förändrats (på ett liknande sätt som den ständigt gör) och därmed även identitet och kulturvärden. Hur sådana osäkerheter avseende samband mellan stadsstruktur, kulturvärden och identitet ska hanteras i planeringen är således avslutningsvis mycket intressant att studera vidare.

Referenser

Skriftliga källor

- Kiruna kommun (2006) Fördjupad översiktsplan för Kiruna centralort.
 Kiruna kommun (2007) Så tyckte kirunaborna! – Sammanställning av svar från enkätundersökningen ”Vilken är din bild av Kiruna?”
 LKAB/Wilhelmson arkitekter (2006) Nya Kiruna – Nordvästra alternativet.

Litteratur

- Ahrentzen, S. (2002). Socio-behavioral qualities of the built environment. I: Dunlap, R. E. och Michelson, W. (red.) *Handbook of environmental sociology*. Westport: Greenwood Press
- Bhaskar, R. (1998 [1979]). *The possibility of naturalism a philosophical critique of the contemporary human sciences*. New York: Routledge.
- Cars, G., Olsson, K. och Snickars, F. (1996). *Kulturmiljö på spel*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Castells, M. (1977 [1975]). *The urban question: a Marxist approach*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Chase, J., Crawford, M. och Kaliski, J. (red.) (1999). *Everyday Urbanism*. New York: The Monacelli Press.
- Fishman, R. (red.) (2005). *New Urbanism*. Ann Arbor: The University of Michigan.
- Fraker, H. (2002). Where is the Urban Design Discourse? (Position paper) I: Kahn, A. (red.) *Urban Design: practices, pedagogies, premises*, discussions at Columbia University, New York, 5-6 April.
- Gregory, D. (1994). *Geographical imaginations*. Cambridge, Mass.: Blackwell.
- Grevers, W. och van der Veen, A. (2006). *Optimal land use and the allocation of endogenous amenities*. Paper prepared for the 46th Congress of the European Regional Science Association, Volos, Greece, 2006.
- Guneriussen, W. (2003). Emile Durkheim. I: Andersen, H. och Kaspersen, L. B. (red.), *Klassisk och modern samhällsteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Haas, T. (red.) (2008). *New Urbanism and Beyond. Designing Cities for the Future*. New York: Rizzoli.
- Harste, G. och Mortensen, N. (2003). Sociala interaktionsteorier. I: Andersen, H. och Kaspersen, L. B. (red.), *Klassisk och modern samhällsteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Hayden D. (1995). *The power of place*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Hillier B. och Hanson J. (1984). *The social logic of space*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Kelbaugh, D. (2008). Three Urbanisms: New, Everyday, and Post. I: Haas, T. (red.) *New Urbanism and Beyond. Designing Cities for the Future*. New York: Rizzoli.
- Kelbaugh, D. (2001). Three Urbanisms and the Public Realm. I: *3rd International Space Syntax Symposium Atlanta 2001. Conference Proceedings*.
- Khakee, A. (2005). Transformation of some aspects of the local mode of regulation in Sweden. I: *Planning Theory* 4(1).
- Lynch K. (1960). *The image of the city*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Mehrotra, R. (red.) (2005). *Everyday Urbanism*. Ann Arbor: The University of Michigan.
- Månson, P. (2003). Max Weber. I: Andersen, H. och Kaspersen, L. B. (red.), *Klassisk och modern samhällsteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Olsson, K. (2003). *Från bevarande till skapande av värde. Kulturmiljövården i kunskapssamhället*. Stockholm: Kungliga Tekniska högskolan.

- Olsson, K. och Storm, A. (Kommande). Det förflutna i framtidens Malmberget. Framtidsbilder i den kommunala planeringen och hos LKAB. I: Svensson, B. och Wetterberg, O. (red.) *Strukturella förändringar och kulturarvsprocesser. Ett försök till metod för kulturarvsplanering i samhällen i rörelse*.
- Painter, J. (1995). Regulation theory, post fordism and urban politics. I: Fainstein, S. och Campbell, S. (red.). (2002). *Readings i urban theory*. Oxford: Blackwell.
- Rode, P. (2006). *City design – a new planning paradigm?* London: London School of Economics. Discussion paper.
- Strickland, R. (red.) (2005). *Post Urbanism & ReUrbanism*. Ann Arbor: The University of Michigan.
- Talen, E. (2005). *New Urbanism & American Planning. The conflicts of cultures*. New York: Routledge.
- Thrift, N. J. (1982). On the determination of social action in space and time. I: *Environment and planning D*, 1.
- Velibeyoglu, K. (1999). *Urban Design in the Postmodern Context*. Izmir: Izmir Institute of Technology. Unpublished manuscript.